

STOLPEN III

Er bestaan uiterst weinig gedateerde stolpen. Daarom is de enige methode om iets te achterhalen over het gebruik ervan: een onderzoek naar geschilderde en daardoor gedateerde stolpen. Dat men reeds in de 18de eeuw „kostbaarheden” door middel van een stolp tegen stof beschermd, blijkt o.a. uit de kleurenaquatint „Les deux baisers” van Philibert-Louis Debucourt uit 1786; op de schoorsteenmantel staat een klok (of ballon) tussen twee torens onder een glazen stolp (Karel van Hulthem 1764-1832, Catalogo Tentoonstelling Brussel en Gent 1964, nr. 134 en pl. XV). Toch werd eerst in de 19de eeuw dit gebruik in geheel Europa meer algemeen; vooral klokken, beelden en kunstbloemen trachtte men aldus stofvrij te houden. In het rijk geïllustreerde boek van Mario Praz, *Het Europese Binnenhuis*, (Utrecht 1965) is hierover materiaal genoeg te vinden. Het volgend overzicht, ontleend aan de afbeeldingen bij Praz, moge althans een indruk geven van de verspreiding:

Rusland 1852: ronde en hoekige stolpen over beelden (afb. 263).

Oostenrijk ca. 1850: over klokken (afb. 227 en 229).

Duitsland 1841, ca. 1850, 1858: over klokken (afb. 233, 296, 334).

Engeland 1826 en 1864: over klokken (afb. 213, 214, 216, 218, 374).

Italië ca. 1830, 1832, 1834: over klokken (afb. 194, 198, 284); 1842 over vazen met bloemen (afb. 12); ca. 1850 en 1880 ronde en ovale stolpen over klokken en bloemvazen (afb. 190, 192, 372, 375); 1838 over klok en beeldgroepen (afb. 294).

Frankrijk ca. 1812, ca. 1829, 1843: rechthoekige, ronde en ovale stolpen over klokken en vazen met bloemen (afb. 161, 167, 168, 302).

België ca. 1840: ovale stolp over klok (afb. 184).

Nederland: A. Vrolijk 1837 en 1839 over klokken en kandelaars (afb. 303, 304); H. F. C. ten Kate 1849 over klokken en vazen (afb. 305, 306).

Reeds eerder hebben we een tekst aangehaald uit de *Camera Obscura* 1839; ook daar worden stolpen met vogels en met bloemvaasjes beschreven. Nog in 1961 maakte Herman Berserik een ets-aquatint „Stolp” voor zijn dochter Fransje; het voetstuk met de drie bolpootjes en de schroef voor het bevestigen van het vaasje draagt het vergulde vaasje met de kunstbloemen en een chenillekoord vormt de overgang tussen glas en hout (*Openbaar Kunstbezit* 11, 1967, nr. 65).

Uit alles blijkt, dat de stolp als beschermmiddel een typisch 19de-eeuws verschijnsel is en hetzelfde geldt voor de stolpen met heiligenbeelden. Ook opgezette vogels, die moeilijk zijn af te stoffen, werden in de vorige eeuw onder glas gezet. De twee grote vogelverzamelingen uit Noord-Brabant, de collectie Van Dijk te Sint-Michiëlsgestel en de collectie Van den Bogaerde te Heeswijk, thans beide te Eindhoven, dateren uit het derde

kwart van de 19de eeuw; de eerstgenoemde verzameling was opgesteld in minstens dertien glazen kasten op een houten voetstuk, de laatste in tientallen houten kastjes met glas aan de voorzijde (W. K. in *Avifauna van Noord-Brabant*, Assen 1967, p. 34-36, 39-40, 43-44). Kleine vogelgroepjes werden onder ovale stolpen geplaatst; de heer Aug. van Breugel te Sint-Oedenrode bezit een fraaie ovale stolp met drie uitheemse vogels, afkomstig van zijn grootvader ca. 1850, en een meer volks exemplaar met goudhaantjes en kolibries bevindt zich in mijn eigen collectie.

Over de sierstolpen schreef J. R. W. Sinninghe: „Ook in de niet-religieuze volkskunst werd de gemakkelijk kneedbare en goed te beschilderen was gebruikt om vruchten en bloemen te vervaardigen, die, op tafel gezet of onder glas gestolpt, vooral in het midden der vorige eeuw, een zeer gezochte versiering vormden. In de winter geven zij in de huiskamers de illusie van zon en warmte. Soms werden deze wassen vruchten als schilderijen ingelijst en achter licht gebolde glazen aan de wand gehangen” (*Over Volkskunst*, Heemschutserie 22, Amsterdam 1949, p. 20). In het museum Kempenland te Eindhoven bevinden zich enige van deze gestolpte vruchtenboeketten; als oud familiebezit vond ik ze ook te 's-Hertogenbosch.

Dat glazen stolpen voor gewoon huiselijk gebruik uiteraard veel ouder zijn dan de 19de-eeuwse sierstolpen, blijkt o.a. uit de inventaris van het kasteel te Bokhoven uit 1624; tot die boedel behoren „item noch vier gelaesen klokken om over de milioenen te stulpen” (A. v. Bokhoven, *Met gansen trouw* 8, 1958, p. 155).

Bestaat er over de glazen stolpen als zodanig wel zekerheid, datzelfde kan nog niet gezegd worden van de inhoud en met name van de aangeklede of porseleinen Madonna's met de bloemkransen. De afstand tussen de besloten hofjes te Mechelen uit de eerste helft van de 16de eeuw en de 18de-eeuwse kastjes, gevolgd door de 19de-eeuwse stolpen, is wel erg groot. De tussenschakel is te vinden in de schilderijen en prenten, die over een groter gebied verspreid zijn en ook bij het gewone volk bekend waren.

De verering van Maria heeft alle eeuwen door gezocht naar geschikte uitdrukkingsmiddelen. De tekst uit het Hooglied, die ten grondslag ligt aan de besloten hofjes, heeft reeds voor die tijd de schilders geïnspireerd. De voorstellingen van „Maria in de rozenhaag” hangen bovendien samen met de opkomst van het rozenkransgebed, dat in zijn huidige vorm eerst in de tweede helft van de 16de eeuw populair wordt, maar al eerder bestaat. Maria, zittend in een tuin, omgeven door een heg van rozenstruiken, werd afgebeeld door een schilder uit de Veronesische School in het begin van de 15de eeuw; ook het hek, typerend voor de besloten hofjes, komt voor op schilderijen (*Marienbild in Rheinland und Westfalen*, Catalogo Tentoonstelling Essen 1968, nr. 63 met afb.; cf. *Maria im Rosenhag*, *Die blauen Bücher*, 1915, afb. 7 ca. 1430 en 22; Th. Bodkin, *Maria en haar kind*,

Amsterdam-Antwerpen z.j., plaat II: Stefano da Verona); Schongauer schilderde in de 15de eeuw voor de kathedraal te Colmar zulk een voorstelling, waarop de rozenhaag is bevolkt met vogels, roodborst, vink en putter. Nauwer verwant aan de latere kastjes- en stolp-Madonna's zijn de schilderijen, waarop Maria of een andere heilige worden afgebeeld temidden van een bloemenkrans. Deze manier van „omlijsten” is kenmerkend voor Zuid-Nederland, waar later ook juist de stolp-Madonna's werden gemaakt. De grote voortrekker van dit type schilderijen is Jan Breughel (1568-1625) en hij heeft veel navolgers gevonden, o.a. de Antwerpse bloemenschilder Daniel Seghers S. J. (1590-1661). Vaak schilderden deze schilders alleen de bloemkrans, terwijl de figuur in het midden van andere kunstenaars was, o.a. Van Dijck, Th. van Thulden, Brouwer, Teniers. De fraaie Madonna van Rubens in de Pinakothek te München werd door Jan Breughel de Oude van een bloemkrans voorzien; de H. Ignatius uit het museum te Antwerpen werd geschilderd door Schut, maar door Dan. Seghers met bloemfestoenen omgeven (H. Bergner, Rubens, Leipzig z. j., afb.; Maria im Rosenhag afb. 90 en 96; J. Davidsz. de Heem, 1606-1683, met bloemen- en vruchtenkrans; L. Taeymans, Christelijke kunst, Leuven 1924, p. 158-162). Twee schilderijen van zulke Madonna's in een bloemenkrans werden gemaakt resp. door Henrik van Balen (1575-1618) en Jan Breughel de Oude, en door Pieter van Avont (1599-1652) en Frans Ikens (1601-1691), allen te Antwerpen (Essen, catalogoog nr. 143 en 144; cf. Gildeboek 18, 1935, p. 76 en 80: Maria-tentoonstelling te 's-Hertogenbosch 1935). Vooral van Maria met het Kind zijn in de 17de eeuw vele dergelijke stukken geschilderd, maar het genre breidde zich natuurlijk uit tot andere populaire heiligen, vooral te Antwerpen. Zo schilderde Abraham van Diepenbeek (1596-1675) een Norbertus in een krans van bloemen en vruchten, terwijl Jan van Kessel (1626-1679) een H. Familie omgaf met bloemen en vlinders (L. J. Gerits, Sint Norbertus in de Brabantse Kunst, Tentoonstelling Averbode 1971, nr. 116-119 met afb.; Banden met het Zuiden, Catalogoog Tentoonstelling ABM Utrecht 1971, nr. 22 en 23 met afb.). Dit romantische genre is populair geworden en de Antwerpse graveurs hebben talloze perkamenten prenten, waarop de Madonna temidden van bonte bloemen is afgebeeld, uitgegeven. Zij hebben een grote verspreiding gekregen; het Bisschoppelijk Museum van 's-Hertogenbosch bezit diverse fraaie prenten van de Madonna temidden van bonte bloemen, die tot in de 19de eeuw ook in Noord-Brabant werden gebruikt als Communieprent, als beloning voor kerkbezoek of het leren van de katechismus. Er zijn ook „aangeklede” prenten, en het is begrijpelijk, dat men verlangde grotere en meer plastische voorstellingen in dit genre zelf te maken of te bezitten. Dit kostbaar bezit, een aangekleed beeld met een bloemenkrans, kon in de 18de eeuw in een kastje en in de 19de eeuw onder een stolp veilig en stofvrij getoond worden.

Later zijn de houten, wassen en porseleinen beeldjes vervangen door gipsen beelden, die zonder stolpvaasjes of kunstbloemen toch onder een stolp werden gezet, maar deze groep valt buiten onze beschouwingen.

Naast de datering van de stolpen en naast de evolutie van de besloten hofjes en de Madonna's in bloemkransen tot de stolp-Madonna's verdient op de derde plaats het aankleden van de stolpbeelden enige nadere aandacht; juist deze aankleding en versiering is een reden te meer geweest om deze huiskamerbeeldjes onder stolpen te plaatsen. Het aankleden van beelden is een algemeen gebruik, dat reeds voor onze jaartelling bestond. Het meest bekend is de vierjaarlijkse processie te Athene op het feest van de Panathenaeën; in deze processie werd een nieuw kleed megedragen voor het beeld van de stadsgodin in het Parthenon.

In Bossche Bijdragen (II, 1918-19, p. 237-284; cf. J. P. W. A. Smit in *Taxandria* 20, 1913, p. 108-120 en 186-193) heeft mgr. dr. Th. Goossens een zeer gedocumenteerd overzicht gegeven van dit merkwaardig gebruik n.a.v. de aankleding van het beeld van de Zoete Moeder te 's-Hertogenbosch. Terwijl dr. C. F. Xav. Smits ten onrechte meende, dat het omhangen van een mantel eerst in de 17de en 18de eeuw zou zijn begonnen onder invloed van een Spaanse mode in de Zuidelijke Nederlanden en met name te Brussel, tonen Kronenburg en Goossens aan, dat in de Nederlanden reeds op het einde van de 14de eeuw bepaalde Madonnabeelden met een mantel van kostbare stof werden omkleed. Het beeld te 's-Hertogenbosch ontving reeds in 1381 een zijden mantel en het droeg in 1383 „ornamenten”, „silver ende tgout”. Ook te Renkum en te Wychen kregen de Lieve-Vrouwebeelden in de 14de eeuw rijke mantels ten geschenke; het waren meestal geheel gesloten kleden, een soort regenmantels, die van de schouders afhingen. In de 15de eeuw werd de bekleding van het Bossche beeld uitgebreid met „silveren vergulde doppen, plat ende ront, ende vergulde silveren loveren” en verder met „eenen nyeuwen doeck met vergulden loveren en sterren”; deze versierde linnen doek is te beschouwen als een sluier, die over het hoofd en de schouders hangt. Deze mode, Madonnabeelden te bekleden, is blijkbaar in de 14de en 15de eeuw in de Nederlanden ontstaan en niet van enige Spaanse mode afgekeken; ook in de Nederlandse schilderkunst komen zulke wijdse staatsiemantels voor o.a. bij de Madonna van Jan van Eyck uit 1436. In Spanje en Portugal begon de bekleding weliswaar ook reeds in de 14de eeuw, maar zij werd pas regel vanaf de 16de eeuw (cf. J. M. de Sagarra, *The Montserrat*, Barcelona 1959, p. 28). In Duitsland was het gebruik toen eveneens nog bijna onbekend, al had het zich in de 16de eeuw zo verspreid, dat een schrijver uit die tijd de spot drijft met de „aangeklede poppen”. Naast Madonnabeelden werden in de 16de eeuw ook beelden van het Kindje Jezus in de Nederlanden en in Duitsland rijk gestoffeerd; in de Grote Kerk te Breda werden rond 1550 de beeldjes van de

Boom van Jesse „met zijden klederen getooid”. Op deze wijze begonnen in de eerste helft van de 17de eeuw eveneens de Bossche ambachtsgilden hun eigen patroonheiligen te bekleden.

De Antwerpenaar Jan van der Noot beschreef in 1567, hoe de mensen de processiebeelden „met nieu syden ende gulden koerssen (keurslijf) gecleet ende met gout, peerlen, gesteenten, paternosters, riemen, borsen (beurs) ende oock met bloemen, meyen ende cruyt verchiert hebben”. Ook te 's-Hertogenbosch nam de uitrusting van het beeld toe. In 1564-65 werd geschonken „eenen choralen rosenhoet tot cieraet van Ons L. Vrouwe”, in 1569-70 een met zilver versierd half onderkleed of „schort”, dat de voorzijde die door de stijve mantelranden open kwam te staan, versierde, en in 1570-71 een mantelgesp met paarlen en gouddraad. Het gebruik, om kerkelijke ornamenten rijk met paarlen te bezetten, was volgens Goossens blijkbaar in de 16de eeuw te 's-Hertogenbosch zeer verbreid, aangezien ook de bisschopsmijter van Sonnius, die in de jaren 1560-'70 werd vervaardigd en bewaard is gebleven, zeer rijk met paarlen is versierd. Daar het beeld van de Zoete Moeder te zwaar was geworden voor de dragers in de processie, werd in 1609-10 een lichtere copie gemaakt met „banden corff”, waarschijnlijk banden van gevlochten wilgenhout, die tevens de uitstaande mantel in vorm konden houden. En toen in 1663 een inventaris moest worden opge- maakt van de uitrusting, bleken daartoe te behoren o.a. 21 kostbare rokken, 13 sluiers, 18 kleedjes voor het Kind, en 1 mantel; in 1736 waren er 7 mantels en verder diverse tronen, kronen, scepters, wereldbollen, zilveren „meypotten”, kandelaars, lampen, zilveren rozenkransen, paarsnoeren, kettingen, kruisjes, gouden braceletten, „twee hauten piramiden, verciert met diversche relliquien” en allerlei ex-voto's, zilveren harten, borsten, voeten enz.

Alle genoemde elementen, mantel, sluier, ornamenten, stenen, rozenkransen, kruisjes, sieraden, komen ook voor op de stolp-Madonna's. Het is begrijpe- lijk, dat de mensen, die op hun bedevaarten naar de talrijke Maria-heilig- dommen al die kostbaarheden hadden gezien en bewonderd, ook ver- langden zulk een beeld in verkleinde vorm in hun eigen huiskamers te bezitten. Waar vraag is, is aanbod. En zo verschenen in de 18de eeuw de kastjes en in de 19de eeuw de stolpen met de aangeklede Madonna's. Van dergelijke beedjes bevinden de meeste zich in partikulier bezit. Een mooie aangeklede stolp-Madonna in was met een bloemenkrans in vaasjes werd afgebeeld in Anton van Duinkerken - Martien Coppens, Noord- Brabant edel en schoon (Amersfoort, z. j.). Een deftiger en eleganter exemplaar met bloemenkrans, eigendom van prof. dr. J. de Quay, werd afgebeeld in het Bisdomblad (11 mei 1962). Ook in het tijdschrift Berne (4, 1951, p. 58) staat een foto van zulk een aangekleed en gekroond beeld, terwijl in het reeds genoemde nummer van Antiek een kleurenfoto te

vinden is van zulk een beeld uit het Openluchtmuseum te Arnhem. Behalve Maria werden somtijds ook wel andere heiligen aangekleed en onder een stolp geplaatst; het Bisschoppelijk Museum (inv. 468) bezit een H. Antonius van Padua in was, en in mijn eigen collectie bevindt zich een wassen aangeklede H. Jozef met Kind.

Goedkoop zijn zulke beeldjes nooit geweest, maar vele zullen door kloosterzusters zijn gemaakt en aan familieleden en kennissen zijn geschonken. Er zijn ook heel eenvoudige exemplaren, waarbij de hoofden, handen en voeten bestaan uit uitgeknipte prentjes en de rest met min of meer versierde lapjes is opgevuld; misschien zijn ze door of voor schoolkinderen gemaakt. Van zulk knutselwerk bezit ik een gestolpte H. Familie, Maria bezig met het spinnen en Jozef met het Kind bij de timmermanswerkbank.

(slot volgt)

W. H. Th. KNIPPENBERG